

VLIJMSCHERP VERLEDEN

Het zwaard als veelzijdig object

In het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden is tot en met 2 oktober de tentoonstelling *Vlijmscherp Verleden* te zien, waarin het zwaard centraal staat. Dat voorwerp blijkt vele kanten te hebben: naast ons eerste echte wapen is het zwaard ook een symbool van identiteit en status. Het uitlichten van zo'n onderwerp laat de veelzijdigheid van voorwerpen zien en hun raakvlakken met thema's in onze samenleving.

Luc Amkreutz is conservator prehistorie en Annemarieke Willemssen is conservator middeleeuwen bij het Rijksmuseum van Oudheden.

Experts van het Rijksmuseum van Oudheden schrijven in het schooljaar 2015-2016 in *Kleio* over de collectie in relatie tot het onderwijs. Het museum is weer open na een maandenlange verbouwing. De drie zalen over de klassieke wereld zijn totaal vernieuwd. In november 2016 heropent de Egyptische afdeling. Op www.rmo.nl leest u meer over de collectie en welke activiteiten er plaatsvinden.

Het zwaard is zo'n 4000 jaar geleden ontstaan. Aanvankelijk gemaakt van brons en later van ijzer, is het een voorwerp dat iedereen herkent. Het is het eerste object dat puur en alleen bedoeld is voor de strijd van man tot man. Al vroeg is er dus behoefte om te bewapenen en zijn er motieven voor strijd en verovering. Dat begint in de bronstijd, waar bezit, eigendom, territorium en verwantschap steeds bepalender worden in de samenleving. Tot

aan de Tweede Wereldoorlog zal het zwaard in enige vorm een belangrijk middel blijven om bezit en gebied te verkrijgen of te verdedigen. Die ontwikkeling staat centraal in het eerste deel van de tentoonstelling, waarbij geput kan worden uit de rijke archeologische collectie van het RMO, maar waar belangrijke bruiklenen van bijvoorbeeld het Nationaal Militair Museum en het Nationaal Museum van Wereldculturen het verhaal chronologisch en geografisch complementeren. ►

Brons gieten uit een smeltkroes in een mal zoals in de bronstijd. Foto: Hans Splinter.

Rechterpagina: Selectie van zwaarden uit de collectie van het Rijksmuseum van Oudheden. Foto: RMO.





Links: Het zwaard van Buggenum, 1200-1100 voor Chr. Foto: RMO.
Rechts: Ulfberht-zwaard, 950-1000 na Chr. Foto: RMO.

MEER DAN STAAL

Vanaf het eerste begin blijken zwaarden diverse rollen gehad te hebben. Het waren kostbare objecten die uitgewisseld werden tussen krijgers of leiders en die status verschaften. Naast hun functie als wapen waren ze vaak ook symbool van macht en gezag. Dat geldt voor prachtig versierde zwaarden uit Centraal-Europa van 3500 voor Chr., maar ook voor het grote Rijkszwaard uit 1840, een van de *regalia* van het Koninkrijk der Nederlanden. Het zwaard is symbool van de rechtspraak in de hand van Vrouwe Justitia en praktisch uitvoerder daarvan als beulzwaard. Vaak blijken dit soort zwaarden omringd met bijgeloof.

'DE TRADITIE VAN HET OFFEREN EN MEEGEVEN VAN KOSTBARE WAPENS ONDERSTREEPT DAT HET OM OBJECTEN GAAT DIE OOK EEN DUIDELIJKE RITUELE OF SPIRITUELE LADING HADDEN'

Zo moest een beulzwaard na honderd onthoofdingen begraven worden, omdat het anders te bloeddorstig werd. Zwaarden zijn daarnaast alomtegenwoordig in verhalen en mythes. In dat soort verhalen hebben ze vaak een eigen persoonlijkheid en dragen ze soms zelfs een naam, zoals Excalibur van koning Arthur of Notung uit de Siegfried-sage. In alle gevallen zijn ze nadrukkelijk met een belangrijk persoon verbonden. Die dimensie verklaart ook de bijzondere levensloop van archeologische zwaarden. Vele zijn meegeven in de graven van krijgers of koningen, andere zijn gedeponeerd op 'natte plekken': in rivieren, vennen en moerasen. In beide gevallen zijn ze aan het dagelijks gebruik onttrokken en soms zijn ze daarvoor bewust

kapotgemaakt of kromgebogen. De traditie van het offeren en meegeven van kostbare wapens begon in de bronstijd en bleef zeker tot in de middeleeuwen voortbestaan. Dat onderstreept dat het hier om objecten gaat die ook een duidelijke rituele of spirituele lading hadden – een 'bijbetekenis'. Hieronder belichten we kort vier zwaarden die meerdere van bovengenoemde aspecten in zich verenigen.

ZWAARD VAN BUGGENUM

Het zwaard van Buggenum werd in 1964 door een baggerschip gevonden. Het is een zogenaamd *Vielwüstvolgriffschwert*, met een greep van brons en diverse ribben op de kling. Vorm en versiering geven aan dat het zwaard is gemaakt in het Donaugebied van Oostenrijk in de twaalfde eeuw voor Chr. Dit kostbare en exotische stuk eindigde echter, net als vele andere zwaarden, in het koude water van de Maas. Het bewust weggooien of vernietigen van iets waardevols, dat bovendien omgesmolten en hergebruikt kon worden, lijkt onlogisch, maar vormde eeuwenlang een belangrijke praktijk in prehistorisch Europa. Blijkbaar was het een krachtig symbool om iets kostbaars te offeren. Alsof iemand heden ten dage een zeldzame Ferrari onder grote belangstelling bij de lokale sloperij tot een kubieke meter staal samen laat drukken. We kennen dit soort voorbeelden van kunstenaars in onze samenleving en ze genereren aandacht. Waarschijnlijk moeten we deze handelingen in de prehistorie zien als een uitwisseling met een goden- of geestenwereld die verbonden is met de overgangszones tussen land en water. In het geval van



zwaarden was een bijkomend effect dat zo gevaarlijke wapens voorgoed uit de samenleving werden verwijderd.

ECHT GEBRUIKT?

Hoe weten we nu dat zwaarden ook echt gebruikt zijn in gevechten? Natuurlijk wordt van archeologische wapens aangenomen dat ze bedoeld zijn om mee te vechten en te doden, maar dat moet en kan wetenschappelijk getest worden. In recent onderzoek van Valerio Gentile aan de Universiteit van Leiden is bij een aantal zwaarden van het type *Gündlingen* (850-760 voor Chr.) uit de collectie van het Rijksmuseum van Oudheden nauwkeurig gekeken welke schade er op de klingen voorkwam, zoals krasen, deuken en scheuren in het brons. Van dit type zwaarden is altijd aangenomen dat ze door hun vorm en balans uitstekend geschikt waren als slagwapens. Voor het onderzoek zijn van deze klingen door een bronssmid op authentieke wijze replica's gegoten en voorzien van een gevest. Vervolgens is er door professionele zwaardvechters mee

'gevochten', gebruikmakend van historische vechttechnieken. Elke beweging is met een *highspeed camera* vastgelegd en na elke slag en afwering werden nieuwe sporen op de kling nauwkeurig gedocumenteerd. Zo ontstond een 'staalkaart' van gevechtsschade. Het blijkt dat met een groot aantal zwaarden uit de collectie inderdaad is gevochten.

GEHEIM VAN DE SMID

De *Spatha* – een tweesnijdend zwaard – dateert uit de tweede helft van de tiende eeuw. De driehoekige gevestknop en korte pareerstang zijn ingelegd met een streepjespatroon van strookjes zilver en messing. Op de kling is de naam +VLFBERT+ aangebracht in zogenaamde torsiedaemast. Zwaarden met deze naam, ook wel met een iets afwijkende spelling, zijn tot in Noorwegen en op de Balkan gevonden. We denken dat het gaat om een atelier in het Rijnland waar heel goede zwaarden werden gesmeed, die breed faam verwierven. Ulfberht werd daarom een merknaam, de 'Rolex van de middeleeuwen', en werd ook nagemaakt. Dit type

zwaard, in het Frankische Rijk geproduceerd, wordt doorgaans 'Vikingzwaard' genoemd. Het is echter moeilijk de zwaarden van beide groepen uit elkaar te houden, omdat Scandinaviërs hun zwaarden vaak in Frankisch gebied kochten, omdat daar de

**'SCANDINAVIËRS KOCHTEN HUN ZWAARDEN
VAAK IN FRANKISCH GEBIED, OMDAT DAAR
DE BESTE KLINGEN WERDEN GESMEED.
VIKINGEN BEVOCHTEN DE FRANKEN IN FEITE
MET HUN EIGEN STAAL'**

beste klingen werden gesmeed. In een langdurig proces van verhitten en afkoelen van afwisselend koolstofrijk en koolstofarm staal ontstonden klingen die zowel hard als buigzaam waren. Vikingen voorzagen die klingen thuis van gevesten naar hun smaak en bevochten de Franken in feite met hun eigen staal. Om die reden had Karel de Kale in het *Edictum Pistense* uit 867 de export van Frankische klingen naar het Scandinavische gebied verboden. Tevergeefs, zoals uit vondsten uit de periode daarna blijkt.

Veldslag tussen
Roeland en de
Saracenen, *Spiegel
Historiael*, ca. 1330.
Foto: Koninklijke
Bibliotheek, Den
Haag.





Boven: Zwaard gemaakt voor Karel V, 1537-1555.

Foto: Nationaal Militair Museum, Soest.

Daaronder: Engelbrecht II van Nassau met zwaard. Nicolaes Rombouts, 1500 tot 1525. Foto: Rijksmuseum Amsterdam.

ZWAARD VOOR KAREL V

Het grote tweehandszwaard uit de collectie van het Nationaal Militair Museum is verbonden met keizer Karel V én met Nederland. Op het gevest zijn drie portretten aangebracht, met in het midden keizer Karel, heel herkenbaar aan zijn vooruitstekende 'kinnebak'. Om zijn portret staat CARLE PAR LA GRACE DE DIEU ('Karel bij de gratie Gods'), wat zijn status als katholieke keizer benadrukt. Boven hem is een dame te zien die 'pietas' of 'vroomheid' voorstelt. Onder hem staat een portret van de Romeinse keizer Nero, omdat Karel als keizer van het Heilige Roomse Rijk een opvolger is van zijn Romeinse voorgangers. In de bandjes om het gevest zijn steeds twee l's te zien, de 'zuilen van Hercules', die volgens de traditie stonden aan weerszijden van de Straat van Gibraltar en golden als het 'einde van Europa'. Deze zuilen zijn deel van Karels wapenschild met zijn persoonlijke motto NEC PLUS ULTRA: 'steeds verder'. Dit tweehandszwaard is in de periode 1537-1555 gemaakt voor een ceremonie waarin Karel V de hoofdrol speelde. Daarbij denken we in de eerste plaats aan de zogenaamde 'Blijde Inkomsten' die hij in de jaren 1540-1550 in diverse Nederlandse steden heeft gedaan. Daarbij is het zwaard mogelijk als symbool van Karels macht voor hem uit gedragen.

VEELZIJDIG ONDERWERP

Bovenstaande voorbeelden laten zien dat achter een eenvoudig onderwerp als het zwaard een wereld aan veelzijdigheid schuilgaat, die vele hedendaagse thema's raakt. Van kwesties over identiteit en legitimiteit, tot status, geloof en uitiem vakmanschap. De bijna tweehonderd zwaarden in de tentoonstelling benadrukken continuïteit en verandering in de lange geschiedenis van Europa. Een aha-erlebnis of zelfs historische sensatie, teweeggebracht door een oud maar herkenbaar gebruiksvorm, is een krachtig middel om mensen voor geschiedenis te 'winnen'. Musea en vooral de evocatieve rol van objecten zijn daarbij cruciaal. Het zwaard vormt naar onze mening daarvan een van de meest sprekende voorbeelden. ■

VERDER LEZEN

- LUC AMKREUTZ & ANNEMARIEKE WILLEMSSEN, *Vlijmscherp Verleden. Het zwaard als wapen en symbool* (Leiden: Rijksmuseum van Oudheden, 2016).
- R. EWART OAKESHOTT, *The Archaeology of Weapons. Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry* (Londen: Lutterworth Press 1960).
- www.rmo.nl/vlijmscherpverleden